

Aflevering 6

Het spanningsveld tussen vrijgevochten literatuur en censuur. Receptie van Nederlandstalige literatuur in Oost-Centraal-Europa tussen 1945 en 1990

Datum

Dinsdag 12 december 2023, 15.00 uur

Moderator

Laurens Ham (Nederland – Universiteit Utrecht)

Spreker

Wilken Engelbrecht (Tsjechië – Palacký-universiteit Olomouc; Polen - Katolickí Uniwersytet Lubelski, Lublin)

Link

Het debat integraal herbekijken kan [hier](#).

Verslag

Introductie

IVN-directeur Anne Sluijs heet de deelnemers welkom en stelt de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek kort voor. De webinarreeks 'Voortvarend Nederlands Virtueel' is een project van de IVN dat wordt uitgevoerd met geld van de Taalunie en heeft onder meer als doel kennis te delen en de ledenvereniging IVN een grotere zichtbaarheid te geven. Het bijzondere van dit specifieke webinar is dat het onderwerp ervan inspiratie kan bieden voor zowel het academisch onderzoek als de lespraktijk. Anne Sluijs geeft het woord aan moderator Laurens Ham, universitair docent Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Utrecht, die Wilken Engelbrecht introduceert. Hij is professor Nederlandse literatuur aan de universiteit van Olomouc (Tsjechië), vertaalt Nederlandse literatuur naar het Tsjechisch en is oud-voorzitter en huidig secretaris van [Comenius](#), de vereniging voor neerlandistiek in Centraal-Europa. Vandaag stelt Engelbrecht het onderzoeksproject voor dat hij uitvoert samen met negen andere neerlandici uit Centraal- en Oost-Europa: 'De receptie van Nederlandstalige literatuur in Oost- en Centraal-Europa tussen 1945 en 1990'. Hij neemt het woord.

Het onderzoek: de voorgeschiedenis

Het genoemde onderzoeksproject begon met een constatering. In 2019 verscheen bij Bloomsbury een boek, geredigeerd door Theo D'haen, met als titel: [Dutch and Flemish Literature as World Literature](#). Daarin stond vrijwel niets over vertaling en receptie van Nederlandstalige literatuur in Oost-Europa, terwijl er alleen al in de tweede helft van de twintigste eeuw honderden vertalingen uit het Nederlands verschenen waren in het Oostblok. Dat bleek bij de auteurs in het boek van

D'haen onbekend. En het is ook verwonderlijk: in de communistische, op Sovjetleest geschoeide landen was weinig geld en heersten er voorschriften waaraan literatuur moest voldoen. Toch is er dus veel uit het Nederlands vertaald.

Neerlandici die actief zijn in Centraal- en Oost-Europa staken de koppen bij elkaar. Er bleken significante verschillen te bestaan in de soort en het aantal vertalingen uit het Nederlands tussen de diverse Oost-Europese landen. Dat had te maken met hun eigen taalachtergronden (sommige Slavisch, andere Duits, weer andere Romaans, en nog andere onpeilbaar (Hongaars)), maar ook met eigen thema's en interesses. In elk van die landen werd Nederlandse literatuur op een andere manier ontvangen. Die verschillen moesten in het onderzoek meegenomen worden. Daarom werden de taken per land verdeeld. Tien neerlandici nemen uiteindelijk aan het onderzoek deel: Wilken Engelbrecht zelf (Tsjechië), Benjamin Bossaert (Slovakije), Gabor Pusztai (Hongarije), Jelica Novakovic (Servië), Anita Srebnik (Slovenië), Pavel Zajac (Polen), Alexa Stoicescu (Roemenië), Irina Michajlova (Rusland) en Michel De Dobbeleer (Bulgarije). Ton van Kalmthout (KNAW) fungeerde als contactpersoon en onderzoeker in Nederland.

Het onderzoek: voorlopige resultaten

Het onderzoek is nog volop aan de gang, maar er wordt werk gemaakt van de publicatie van de resultaten. In eerste instantie komt er een themanummer van [Nederlandse letterkunde](#). In de loop van 2025 moet er een Engelstalig boek komen bij Bloomsbury, in [dezelfde reeks](#) en als aanvulling bij het boek van D'haen. Engelbrecht noemt alvast enkele onderzoeksvragen en voorlopige uitkomsten.

(1) Welk beeld van de Nederlandstalige literatuur verschijnt er als je naar de vertalingen in Oost-Europese communistische landen kijkt?

Uitkomst: dat hangt heel erg af van land tot land. Een voorbeeld: de Tsjechische vertaalster (en docente Nederlands aan de Praagse universiteit) Olga Krijtova was goed bevriend met Jan Wolkers. Ze stelde voor om zijn romans *Turks fruit* en *Terug naar Oegstgeest* naar het Tsjechisch te vertalen, maar ze kreeg een njet. De reden? De Tsjechische communistische samenleving was een vrij puriteinse, Wolkers' romans werden als te aanstootgevend ervaren. Een andere, minder vrijgevochten tekst van Wolkers kreeg ze dan weer wel vertaald in het tijdschrift *Wereldliteratuur*, dat in alle Oostbloklanden als een soort ventiel functioneerde: het werd door de autoriteiten beschouwd als een blad met een gespecialiseerd publiek, daarom waren ze er wat minder streng op.

(2) Werd er door de censuur ingegrepen in literaire werken die uit het Nederlands vertaald werden?

Uitkomst 1: Enigszins verrassend werd er héél weinig ingegrepen in de tekst van de gepubliceerde werken zelf. De censuur werkte binair: een tekst mocht gepubliceerd worden of niet gepubliceerd worden. Als het mocht, bleven de tekstuele aanpassingen erg beperkt – al waren ze er soms wel.

Uitkomst 2: In tegenstelling tot in de Sovjet-Unie, waar Glavlit, het hoofddirectoraat voor literatuur, de scepter zwaaide, bleek er officieel helemaal geen censuur te bestaan in de Oostbloklanden. In de tweede helft van 1945 was die in alle landen opgeheven na de bevrijding van de Duitse bezetting. De vrijheid van publiceren werd in alle grondwetten gegarandeerd.

Uitkomst 3: Toch was er in de feiten natuurlijk wel een censuur. De éénpartijstaten moesten de officiële leer van het Kremlin propageren, in de kunsten was dat het socialistisch realisme – en dus moesten alle publicaties wel beoordeeld worden.

In Tsjechië gebeurde dat door het literaire agentschap Dilia. De werkwijze was als volgt: een vertaler signaleerde een interessante titel aan een uitgever. Die uitgever tipte die titel aan Dilia. Dilia vroeg een (Nederlandstalig) exemplaar op bij de Nederlandse uitgever en las dat na (of liet het nalezen door mensen die de taal machtig waren). Daarna maakte het agentschap twee verslagen op. Het eerste gaf een antwoord op de vraag of het boek literair interessant was voor het Tsjechische lezerspubliek. Het tweede op een veel belangrijker vraag: is dit boek staatsgevaarlijk?

Dat tweede verslag ging vervolgens naar de officieel niet bestaande censuurdienst, die vervolgens besliste of het boek gepubliceerd mocht worden of niet. Bij twijfel ging het nog een niveau hoger in de hiërarchie: naar de propagandacommissie van de Communistische Partij.

Ook op dit vlak spelen er verschillen tussen landen. Zo werd Louis Paul Boon gepubliceerd in Polen, Hongarije en Roemenië – hij was een tijdlang lid van de Belgische communistische partij – maar verbood de Tsjechische censuurcommissie de publicatie van zijn werk. Boon was immers hier en daar wat kritisch voor de partij en werd daarom in Tsjechië beschouwd als trotskist.

Uitkomst 4: In enkele vertalingen werd door de censuur wel tekstueel ingegrepen. Verrassend genoeg ook bij een auteur als [Theun de Vries](#), die tot ca. 1970 lid is gebleven van de Nederlandse communistische partij. Zijn magnum opus *1848* bijvoorbeeld is in de meeste communistische landen wel in vertaling gepubliceerd, maar meestal met enige vertraging, en meestal in een gecensureerde versie. De censuur verschilde overigens van land tot land. In de DDR-editie werd bijvoorbeeld ingegrepen in een passage waarin een kritische Karl Marx aan het woord werd gelaten (censuur om politieke redenen), in de Tsjechische werd een passage geschrapt over onbetamelijk gedrag van de Russische tsaar (censuur om zedelijke redenen in het puriteinse regime in Tsjechië).

(3) In welke oplages verschenen de vertalingen van Nederlandse werken?

Uitkomst: Hier zijn er alleen gegevens voor Tsjechië. Op dit moment telt Tsjechië zo'n 10 miljoen inwoners en verschijnen er jaarlijks zo'n 35.000 titels in het Tsjechisch. In de jaren 1950-1960 waren er 8 à 9 miljoen Tsjechen en verschenen er amper 5.000 tot 6.000 nieuwe titels per jaar. Het aantal titels dat verscheen werd door Dilia bewust beperkt gehouden om de kosten te drukken (het was erg duur om de royalty's van buitenlandse auteurs te betalen). Per titel werd er wel een enorme oplage gepubliceerd, ook van vertalingen uit het Nederlands. Zo verschenen in totaal vier Tsjechische edities van Johan Fabricius' Italiaanse trilogie, met een totale oplage van 1.150.000 exemplaren. Van *De scheepsjongens van de Bontekoe* verschenen in totaal tien Tsjechische edities, waarvan zeven in de communistische periode. De totale oplage bedroeg 250.000 exemplaren. Het is niet moeilijk te begrijpen waarom dit boek in bijna elk Tsjechisch huishouden aanwezig was:

- het gaat over een reis naar het oosten (exotisme);
- het bevat talloze avonturen;
- het beschrijft het perspectief van een 'gewone' scheepsjongen.

Al deze elementen maken het enigszins compatibel met de leer van het socialistisch realisme. Dat het boek uit Nederland kwam, zal ook een rol gespeeld hebben: Nederland werd gezien als een redelijk progressief land, dat van alle kapitalistische landen toch redelijk dicht bij het communisme aanleunde.

De volledige resultaten van het onderzoek kunnen we in 2025 lezen in het boek dat bij Bloomsbury zal verschijnen, deelresultaten dus binnenkort in het tijdschrift Nederlandse Letterkunde.

Vragen uit het publiek

Moderator Laurens Ham dankt de spreker voor de interessante lezing en introduceert de vragenronde. Hij heeft zelf een paar vragen, maar geeft ook het woord aan het publiek, dat vragen kan stellen via de chat.

Vraag 1

De eerste vraag gaat over de archieven waarin de auteurs aan bronnenonderzoek hebben gedaan. Welk soort materiaal kun je vinden in de archieven van de literaire agentschappen, vraagt een deelnemer zich af.

Engelbrecht reageert dat de archieven inderdaad een moeilijk punt zijn: officieel bestond er geen censuur, dus zo'n censurdiensdienst kon ook geen archief hebben. In Tsjechië was er wel een archief van Dilia, maar dat is in 1986 verloren gegaan bij een brand. In de DDR was een en ander het best gedocumenteerd, zoals onder meer blijkt uit publicaties van Jaap Grave. Nu en dan duikt er een fragment op waaruit je het bestaan van zo'n onofficiële censurdiensdienst kunt afleiden, zoals een lijst van afgekeurde werken die Benjamin Bossaert vond in een Slowaaks archief. Maar de zoektocht blijft moeilijk. Zelf zou Engelbrecht heel graag rapporten vinden van de propagandacommissie van het centraal comité van de communistische partij. Er bestaat ook een zijwegje: in uitgeversarchieven in Nederland en België werden wel kopieën bewaard van de buitenlandse contracten. Ook neerlandici in de Lage Landen kunnen dus best input leveren voor dit onderzoeksproject.

Vraag 2

De tweede vraag peilt naar de motivatie van de vertalers. Laurens Ham vraagt of zij een bijzondere interesse aan de dag legden voor taboedoorbrekende of vrijgevochten literatuur in de titels die zij aan uitgevers voorstelden.

Volgens Wilken Engelbrecht speelt een zekere sympathie voor Nederland wel een rol in de belangstelling voor Nederlandse literatuur in Tsjechië. Het land werd (en wordt nog altijd) gezien als een vrij progressief land, als een soort 'derde weg' die bewandeld kan worden tussen het strikte kapitalisme van de Angelsaksische landen en het doodse autoritaire communisme van Tsjechië. Vertalers, zoals Olga Krijtova, gingen actief op zoek naar geschikte teksten: romans en verhalen uit Nederland die voor een Tsjechisch publiek betekenissen konden krijgen die ze voor een Nederlands publiek niet hadden.

Vraag 3

Buitenlandse – dus ook Nederlandse – auteurs kregen royalty's voor de publicatie van hun werken in vertaling. Iemand in de chat stelt vraag 3: of deze auteurs mogelijk betaald werden met buitenlandse valuta die het Tsjechische bewind van zijn eigen bevolking in beslag had genomen? Engelbrecht vermoedt van niet, omdat de meeste buitenlandse deviezen het land binnenkwamen dankzij de export van auto's, tractoren en metaalproducten. In de jaren 1945-1949 werd vooral kapitaal geconfisqueerd van voormalige Duits- en Hongaarse staatsburgers.

Vraag 4

Laurens Ham merkt op dat het onderzoek focust op de negatieve invloed van literatuurbeleid op

het vertaalverkeer. Maar hij vraagt zich af: werd er in communistische landen ook op een positieve manier beleid gemaakt?

Engelbrecht wijst op de periode 1955-1970. Toen waren er in ieder geval in Tsjecho-Slowakije, Polen en Hongarije pogingen om op een positievere manier om te gaan met vertaalde publicaties. Zo was er een boekenbeurs in Warschau, waar kinderboeken en kindertheater uit de Lage Landen gepresenteerd werden. De hele communistische periode lang zijn er ook op het vlak van de kunstgeschiedenis uitwisselingen blijven bestaan tussen het Oostblok en de Lage Landen: zowel tentoonstellingen als kunstboeken werden geregeld overgenomen of vertaald.

Vraag 5

Iemand in de chat vraagt zich af wat de rol was van literaire agenten aan deze kant van het IJzeren Gordijn. Ook in de Lage Landen zelf waren, vooral in de jaren 50 tot 70, mensen actief die via hun contacten in het Oostblok bepaalde werken en auteurs onder de aandacht probeerden te brengen. Die kwamen goed van pas voor Lagelandse uitgevers. Zij kenden immers niet altijd goed de weg in de Oostbloklanden. Zo iemand was bijvoorbeeld Henk Drijvers. Over hem is weinig bekend. Wel weten we dat hij goede contacten had in Polen, Rusland en Joegoslavië en geregeld lijsten aanbod van interessante mogelijk te vertalen werken aan literaire agentschappen in die landen.

Engelbrecht zelf wijst ook op de figuur Hugo Toma, die een soortgelijke rol gespeeld zou hebben, en waar hij onlangs zelf het archief van onderzocht. Hij dankt de vragensteller: het zou inderdaad interessant zijn na te gaan hoe de agenten aan deze kant van het Gordijn door de autoriteiten werden bekeken. Werden ze niet met wantrouwen bekeken? Waren het geen KGB-spionnen? Dat zou een erg zinvolle aanvulling zijn bij het huidige onderzoeksproject. Engelbrecht lanceert meteen een oproep aan neerlandici binnen en buiten de Lage Landen om hierover samen te werken.

Slotoproep

Daarop sluit moderator Laurens Ham het webinar af. Hij dankt de vragenstellers en de spreker en vraagt alle deelnemers Engelbrechts motiverende oproep tot samenwerking te ondersteunen. Op deze manier valt na zes boeiende afleveringen het doek over jaargang 2023 van de reeks 'Voortvarend Nederlands Virtueel'.

Dit webinar was het zesde en laatste van 2023 in de reeks 'Voortvarend Nederlands Virtueel', een reeks bouwstenen voor een neerlandistiek van de toekomst. Het volledige programma vindt u hier: <https://www.ivn.nu/reeks-voortvarend-nederlands-virtueel-2023-135>.